

QASHQAR RUBOBI CHOLG‘USINI IJRO QILISHGA O‘RGATISH JARAYONIDAGI TA‘LIM MUAMMOLARI XUSUSIDA

Ro‘zimurodov Ilyos Azamatovich

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Musiqqa madaniyati fakulteti “Ijrochilik mahorati va madaniyati”
kafedrasi o‘qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Musiqqa san‘ati tushunchasida birinchi tasavvur etiladigani bu kuy, ya‘ni ohangdir. Inson turli ifoda vositalari bilan o‘z fikrlarini bayon etib, dilidagi histuyg‘usi va mulohazasini boshqalarga yetkazuvchidir. Musiqqa, kuyning yangrashi, albatta, musiqiy cholg‘ular yordamida amalga oshiriladi. Ana shunday cholg‘ulardan biri bu qashqar rubobidir. Rubob tarixi uzoq o‘tmishlarga borib taqaladi.

Kalit so‘zlar: musiqqa, san‘at, mahorat, ijrochilik, uslub, tajriba.

АННОТАЦИЯ

Первое, что представляется в концепции музыкального искусства—это мотив, то есть мелодия. Выражая свои мысли различными средствами выражения, человек на своем языке передает окружающим свои эмоции и суждения. Музыка, звучание мелодии, конечно же, осуществляется с помощью музыкальных инструментов. Одним из таких инструментов является кашкарский рупаб. История рупаба уходит в далекое прошлое.

Ключевые слова: музыка, искусство, мастерство, перформанс, стиль, опыт.

ABSTRACT

The first thing that comes to mind about the concept of musical art is melody. A person expresses his thoughts and feelings to others through various means of expression. Music, melody, is expressed using musical instruments. One of these instruments is the Kashgar rubab. The history of the Kashgar rubab is rooted in the distant past.

Keywords: music, art, skill, performance, style, experience.

Bugungi kunda mamlakatimizda milliy madaniyatimiz va san‘atimizni yanada rivojlantirish, avloddan avlodga o‘tib kelayotgan milliy merosimizni ko‘z qorachig‘idek asrash va uni aholi o‘rtasida keng targ‘ib qilish borasida ko‘plab qaror va farmonlar qabul qilinmoqda hamda hayotga tatbiq etilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2-fevraldagi PQ-112-sonli qarorida aholi, ayniqsa, olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko‘rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, sirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish, madaniyat va san‘at sohasida iste‘dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va ularni qo‘llab-quvvatlash, ta‘lim muassasalarini milliy cholg‘ular, musiqqa darsliklari, notalar to‘plamlari va o‘quv-metodik adabiyotlar bilan ta‘minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, 2022 —

2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq: shu bois pedagogik mahoratni qo'llagan holda Musiqa insonning turli kayfiyatlari (masalan, ko'tarinkilik, shodlik, zavqlanish, mushohadalik, g'amginlik, xavf-qo'rquv va boshqalar) ni o'zida mujassamlashtiradi. Bundan tashqari, musiqa shaxsning irodaviy sifatlari (qat'iyatlik, intiluvchanlik, o'ychanlik, vazminlik va boshqalar) ni, uning tabiati (mijozi)ni ham yorqin aks ettiradi. Musiqaning ushbu ifodaviy-tasviriy imkoniyatlari yunon olimlari — Pifagor, Platon, Aristotel va Sharq mutafakkirlari — Forobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabiy, tasavvuf arboblari — Imom G'azoliy, Kalobodiy Buxoriy va boshqa tomonidan yuqori baholangan, sharh va ilmiy tadqiq qilingan. Musiqaning odam ongi va hissiyotiga ta'sir etishning ajoyib kuchi uning ruhiy jarayonlarga hamohang bo'lgan protsessual — muayyan jarayonli tabiati bilan bog'liqdir. Musiqa asarlari mazmunida badiiy g'oyalar umumlashgan holda berilib, musiqali obrazlarning o'zaro munosabatlari (taqqoslanish, to'qnashuv, rivojlanish kabi) jarayonda shakllanadi. Mazkur jarayonning xususiyatlariga ko'ra musiqa mazmuni ham turli — epik, dramatik, lirik belgilarga ega bo'lishi mumkin. Bulardan insonning ichki dunyosi, ruhiy holatlarini ifodalashga moyil bo'lgan lirika musiqaning "botiniy" tabiatiga ancha yaqindir. Musiqaning mazmuni — shaxsiy, milliy va umumbashariy badiiy qiymatlarning birligidan iborat bo'lib, bunda ma'lum xalq, jamiyat va tarixiy davrga xos ruhiy tarovat, sur'at, ijtimoiy fikr va kechinmalar umumlashgan holda ifodalanadi. Musiqa shakllari har bir davrning ma'naviy-ma'rifiy talablariga javob bergan holda, ayni vaqtda inson faoliyatining ko'pgina jabhalari (muayyan jamoaviy tadbirlar, odamlarning o'zaro etik va estetik ta'sir etish, muloqot qilish jarayonlari) bilan mushtarakdir. Musiqaning ayniqsa, insonning axloqiy va estetik didini shakllantirish, hissiy tuyg'ularini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish vositasi sifatida roli juda muhimdir.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida:

o'quvchilarga milliy musiqa cholg'ularidan kamida bittasida kuy ijro etish ko'nikmalari o'rgatiladi hamda bu haqda ularning ta'lim to'g'risidagi hujjati (shahodatnoma)ga tegishli qayd kiritiladi;

musiqa fani uchun haftasiga belgilangan bir o'quv soati hamda unga qo'shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg'ularida kuy ijro etish amaliy to'garaklari va fakultativ darslari o'tkaziladimilliy cholg'ulardan kamida bittasida, 2023/2024 o'quv yilidan boshlab esa kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo'lish musiqa fani o'qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi;

musiqa fani uchun ajratilgan o'quv soatlari doirasida "Hayotimga hamrohdir cholg'u" shiori ostida cholg'u ijrochiligi dars mashg'ulotlari yo'lga qo'yiladi;

notalar to'plamlari va maxsus musiqiy adabiyotlar bilan ta'minlash umumta'lim maktablarini darsliklar va o'quv-metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash tizimiga kiritiladi;

o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida ularning qiziqishlariga ko'ra milliy musiqa cholg'ularida kuy ijro etish, tasviriy va amaliy san'at, hunarmandchilik yo'nalishlarida amaliy to'garaklar (keyingi o'rinlarda — amaliy to'garaklar) tashkil etiladi;

amaliy to'garaklar rahbarlariga "Barkamol avlod" bolalar maktablari to'garak rahbari uchun belgilangan bazaviy tarif stavkalari qo'llaniladi;

amaliy to'garaklarni olib borish hisobi "Elektron kundalik" dasturi orqali amalga oshiriladi hamda har chorakda to'garak ishtirokchilarining hisobot konsertlari tashkil qilinadi.

Musiqa (yun. mousiche - muzalar san'ati) - inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovush (ton, nag'ma)lar izchilligi yoki majmui bo'lib, bugungi kunda musiqa va san'atning inson hayotidagi tutgan o'rni benihoya oshib bormoqda. Shu sababli ham aholi o'rtasida bunga bo'lgan ehtiyoj sezilarli darajada kuchaymoqda. Shuni hisobga olgan holda o'sib kelayotgan yosh avlod qalbida milliy musiqaga bo'lgan qiziqishlarini kehg imkoniyatlarni ishga solgan holda singdirib borishni taqazo etadi. Shunday qilib, rubob qadimiy cholg'ulardan biri bo'lib, shu kunga qadar xalqimiz qo'ldan tushmay kelmoqda va ijro etish san'ati takomillashib bormoqda. Bu jarayonni yanada rivojlantirish uchun kelajakda yetuk mutaxassislarni tayyorlashda, cholg'u ijrochiligida musiqiy ta'limning uzviyligi, o'quvchi-yosh talabalarga o'rgatishda, nazariy va amaliy bilimlarini egallashlari zarurligi, qashqar rubobini o'rganish chap qo'l barmoqlarini to'g'ri qo'yish ko'nikmasini shakllantirish, va mustahkamlash, pozitsiyalar almashinuvi, shtrixlarni puxta egallashi, cholg'u grifida notaning joylashini topa olishi, notani o'qish va tordan-torga o'tish kabi murakkab jarayonni diqqat bilan udallashlar zarur bo'ladi.

Qashqar rubobida ijro mahorati, ijrochilik san'atining ko'pgina kopleks masalalarini o'z ichiga oladi. Chap va o'ng qo'llardagi turli harakatlar hamda uslublarning shakllanish jarayoni ancha murakkabdir. Shuning uchun qashqar rubobida ijro etish texnikasi ustida ishlaganda har bir qo'lni alohida-alohida, ikkala qo'lni birga ma'lum maqsad va vazifaga bo'ysundirishga etishish lozim. Ushbu maqola qashqar rubobining boshlang'ich dars berish jarayonidagi ta'lim muammolari, musiqiy savodxonlik ta'lim asoslarini nazariy va amaliy masalalar yoritilgan bo'lib, muallifning ko'p yillik pedagogik tajribasi samarasidir. Qashqar rubobida chalishni o'rgatishni dastlabki vazifasi bo'lib, qoida tariqasida, nimalarga diqqatni jamlash kerakli bo'lgan bir qator tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, Bunga quyidagilar kiradi: Eshitish qobiliyatini rivojlantirish, Rubobda ovoz chiqarish usullari va uslublarini shakllantirish, musiqiy savodxonlik asoslarini o'rganish va boshqalar. Lekin har doim talabalarda uchratib turiladigan kamchiliklardan biri bu Qashqar rubobni to'g'ri tutish (pastanovkasi), qanday qilib ovoz chiqarish kerakligini to'g'ri o'rganish kerak.¹

Shu munosabat bilan, Qashqar rubobini chalishda sozlashni, o'zlashtirish davrini bir qator elementlarga ajratish kerak, ular ustida alohida mashq qilish kerak. Shunday qilib, biz mashqni "belgilangan maqsadga erishish uchun talabaga taklif qilingan

¹ Ro'zimurodov, I. A. O. (2022). O'QUVCHI YOSHLARNI MUSIQIY TA'LIMDA CHOLG'U IJROCHILIGIGA QIZIQTIRISH. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5), 136-144.

topshiriq” deb atashimiz mumkin. Birinchi darslarda talaba uchun mashqlarni o‘qituvchi belgilaydi. Bulachevskiy va Fominlar “Qisqacha musiqiy lug‘ati”da mashqqa quyidagi ta‘rifni berishadi: “Ijrochining texnik tayyorgarligi uchun mo‘ljallangan turli xil ohanglar variatsiyalar va parchalar”. Bizning mavzumizda biz mashg‘ulotning dastlabki bos qichlarida birbiridan farq qiladigan vazifani qo‘ydik. Shu munosabat bilan Qashqar rubobini chalishni o‘rganishning dastlabki bosqichlarida talaba duch keladigan asosiy elementlarni aniqlash zaruriyati tug‘ildi. Masalan: Agar talaba Rubob chalishda mediatorni qanday to‘g‘ri tutish va undan qanday foydalanish bo‘yicha mashqlarni bajarmasa, biz “Tremolo shtrixi-dagi davomiyligi davomida doimiy notalar cho‘zimini ijro eta olmaymiz.” Simlardagi zarblarni qo‘lning sekin harakatlaridan boshlab, so‘ng ularni astasekin tez harakatlarga keltiring. Yana bir holat, agar talaba cholg‘uni olib, uni chaladigan holatlarda ular o‘zlarining kuzatuvlaridan foydalangan holda qo‘lga olishadi. Ammo, u qo‘llarini professional tarzda qo‘yib, asbobga yo‘naltirilgan xolatni berishi bilan talabani yelkalar va qo‘l mushaklari bunday xarakatda ishlatilmagan yelkalarining, qo‘llarning mushaklari charchashi tabiiy xol. Shuni yodda tutish kerakki, o‘qituvchi talabaning tayyorgarligini hisobga olgan holda mashqlarni izlashi kerak.

Qashqar rubobini o‘rganishdagi dastlabki darslar davomida, ko‘p yillik nazariy va amaliy izlanishlar, tajribaga tayanib rubob chalishni shakllantirishga ishtirok etadigan uchta muhim tarkibiy qismni ko‘rib chiqish tavsiya etiladi:

1. Qashqar rubobining holati (pastanovka)
2. Ovoz chiqarishda vositachining roli. (mediator)
3. Chap va o‘ng qo‘l texnikasini rivojlantirish.

Bularni ko‘rib chiqib, shaxsiy amaliy va pedagogik tajribaga asoslangan holda mashqlarni tavsiya etamiz. Qashqar rubobida pastanovka (rubobni to‘g‘ri ushlab), chalish holatiga siz quyidagilarni bajarishingiz kerak: Ijroni to‘g‘ri, erkin bajarish uchun, oyoqlaringizni yelkangizning kengligida qo‘ying. Yelkalar pastga, bo‘shashgan bo‘lishi kerak. Aqliy ravishda, asbobsiz, cha qo‘lni tirsak qo‘shimchasiga bukilgan holda ko‘taring, shunda qo‘l yelka darajasida bo‘ladi. Bunday holda, chap qo‘lning barmoqlari yarim doira shaklida egilgan bo‘lishi kerak. Rubobning dasta qismi bosh barmog‘ining yaqinida, ya‘ni ostida bo‘lib, dastadan uzoqda bo‘lmasligi taklif qilinadi. Tirsakni qo‘shimchasida bukilgan o‘ng qo‘l ijrochining tanasiga bosilmasligi va taxminan 10 sm masofada yoki musht bo‘lishi kerak. Bunday holda rubob tanasini ya‘nidastani ushlab turganda uning uchta aloqa nuqtasi borligini tahlil qilish kerak – tirsak, yelka bo‘g‘imlari va ko‘krakning pastki qismiga bosilgan holda bo‘lishi kerak. Rubob bilan keyinchalik, ushbu mashqni takrorlashda, Rubobning dastasidagi chap qo‘lning holatiga e‘tibor berish kerak. Bu mashq talabaning jismoniy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lishi kerak, albatta. Bu barcha tayyorgarlik harakatlarini biz Qashqar rubobida chalishning shakllanishdagi dastlabki nashqlari deb atashimiz mumkin bo‘ladi. Rubobni to‘g‘ri tutishning ushbu mahoratini rivojlantirishda o‘quvchi-talabaning mushak charchoqlarini pasaytirish muhimdir. Shuning uchun, agar ushbu mashq bir necha marta takrorlanmasa, unda rubob chalishning dastlabki darslari qisqa muddatli bo‘lishi mumkin. Yuqoridagi holatlarni inobatga olib dars jarayonida mashq vaqtini shunday taqsimlash kerakki, dam olish daqiqalari ham bo‘lsin. Ijro jarayoni mahoratini ongli ravishda shakllantirish avvalombor, mediator bilan ishlash vazifasini

to'g'ri bilish, rubobda tovush chiqarish sifatiga ta'sir qiluvchi bir qator omillarni tahlil qilish kerak. Bunga quyidagilar kiradi: sifat, mediator nimadan yasalganligi, shakli, tovushni rubob simini qayerdan chiqarilishi, mediatorni to'g'ri tutilishi, harakat tezligining rivojlanishi, uni qaysi burchagidan tovush chiqarishni bilish kiradi. Mediatoridan foydalanishning dastlabki mashqlarini ko'rib chiqamiz (bu yerda, albatta, mediator barcha kerakli talablarga javob berishi nazarda tutamiz). Mediatorni to'g'ri ushlash uchun o'ng qo'lining bosh barmoqning birinchi bo'g'ini oralig'ida ushlab turish kerak. Shunda mediatorni turish holati shunday bo'lishi kerakki, xuddi go'yo ko'rsatkich barmog'ining ikkinchi bo'g'inni davomi bo'lishi shart. Yuqorida yozilganidek, mediatorni o'ng qo'lga olib, qolgan barcha barmoqlar, yarim aylana shaklida egilgan holatda, ularni bir-biriga yaqinlashtiringki, shunda barmoqlar o'rtasida bo'sh joy qolmasin. Plektor asboblarida, xususan, rubobda kontelina, ohangdor tovushni shakllantirish uchun tremolo texnikasi bilan chalish orqali amalga oshiriladi. Qashqar rubobida o'ziga xos tartibga ko'ra, mediator bilan pastga chalish osonroq va bundan tashqari tovushlarni sifati, kuchli eshutilish jihatidan mediator bilan pastdan yuqoriga berilgan zarbadan biroz farq qiladi. Tremoloda chalish texnikasini ishlab chiqishda o'quvchi talabalarga rubob torlariga sekin chalib, so'ngra asta-asta tezlantirishdan boshlashni tavsiya beramiz. Talaba ham rubob dastasini to'liq o'zlashtirmagan bo'lsada tremolo texnikasini ochiq simlarda mashq qilishni boshlash maqsadga muvofiqdir. Amaliyotda barcha torlarni bir xil qiyinchiliklar bilan chalish mumkin emasligi tajribada kuzatilmoqda. Bu birinchi sim – Iya da chalish oson, ikkinchi – mi da biroz qiyinroq, uchinchi da esa qiyinroq. Bu uchchala simlarning har xil tarangligi va ularni joylashishi bilan bog'liq. Bunday holda, o'ng qo'l tovush chiqarishda qo'lining holatini o'zgartirish mumkin. Birinchi qatorda tremolo boshlash tavsiya etiladi: Birinchi – Iya simida. Masalan: Ikkinchi – mi simida. Masalan: Uchinchi – si simida. Masalan: Tremoloning bir tekis tovushini hosil qilishda juda muhim lahza bu tovushning boshlanishi yoki tovushni rivojlanib va uni tarqalib tugatish paytidir. Ko'pincha, ushbu ikki omil ustidan ijrochi nazorati mavjud bo'lmaganda, asossiz aktsentlar mavjud bo'ladi. Bunday holda, albatta, mashq jarayonida aktsentga yo'l qo'ymaslik uchun mediatorni yuqoriga ko'tarish bilan simdan uzish kerak. Qashqar rubobida ijro etish ko'nikmalarini rivojlantirish, ovoz chiqarishda vositachining o'rni bo'yicha biz rubobni chalish jarayonida chap va o'ng qo'llarning o'zaro ta'siri masalasiga mantiqiy yondashamiz. Bu yerda talabaning ongi chap va o'ng qo'lining barmoqlari texnikasining muvofiqlashtirilgan harakatlarini rivojlantirishga faol yo'naltirilganligiga e'tibor qaratish lozim. Odatda, talaba barmoqlarini rubob simiga qo'yish vazifasi bilan duch kelganda, u barmoqlarini asbobning parada (ladiga yaqin) pog'onasiga, barmoq yostig'ini joylashishiga ishonch hosil qila boshlaydi. Shu bilan birga, o'ng qo'l bilan rubob simiga zarbalar e'tiborga olinmay qoladi. Demak, ko'pincha o'ng qo'l bilan zarbalar rubob simidan o'tib ketgani kuzatiladi. Dastlab, talaba uchun bu vazifani bajarish qiyin, u ko'rish qobiliyatiga murojaat qilishni boshlaydi. Biroq, bir muncha vaqt o'tadi va talaba bir vaqtning o'zida kerakli ovozni ko'rishni boshlaydi. Ushbu jarayon avtomatlashtirish holatga kiradi. Ijro jarayonidagi mahorat rivojlanib, oshib borishi harakatlarni estetik tomonlariga rioya qilish kerak, barmoqlar asbobning dasra qismidan baland ko'tarilmasdan va mediatorning zarbasidan chap qo'l rubob simlaridan uzoqlashtirilmasligi kerak.

Xulosa qilib aytganimizda, qashqar rubobini chalishdagi boshlang'ich darslarni o'rganishimiz va uning kamchiliklarini o'rganib chiqishimiz mumkin.

Agar istisno tariqasida maktabgacha yoshdagi bolalarga estetik tarbiya berishni ko'radigan bo'lsak, bunda musiqaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash asosida quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

1. Musiqa – bolalar estetik tarbiyasida asosiy o'rin tutadi.
2. Bolalar musiqiy-estetik madaniyatini shakllantirish muammosi asrlar davomida ilm ahli uchun dolzarb muammo bo'lib kelgan. Chunki jamiyat ma'naviyatini shaxs ma'naviyatining yuksakligi, qolaversa, bolalarning musiqiy estetik madaniyatning shakllanganlik darajasi tashkil etadi.
3. Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlari imkon darajasida tashkil etilgan, ammo kichik yoshdagi bolalarni estetik tarbilash uchun davr talabi asosida musiqa mashg'ulotlarini yanada takomillashtirish va qo'shiq o'rgatishda yangi texnologiyalardan foydalanishga undamoqda.
4. Bolalar ma'naviy-estetik tarbiyasini yanada takomillashtirish uchun mo'ljallangan tadbirlarda qo'shiq va raqslardan ko'proq foydalanish lozim.
5. Bolalarning musiqaga qiziqishini oshirish maqsadida muntazam tashkil etiladigan tadbirlarga o'zgacha ruh bag'ishlash kerak.
6. Demak, maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa vositasida kichik yoshdagi bolalarni musiqiy madaniyatini shakllantirishdan pirovard maqsadimiz xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan taraqqiyotini o'zida mujassam qilgan Ozod va obod Vatan quradigan barkamol shaxslarni tarbiyalashdan iborat.²

REFERENCES

1. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Katta musiqa kitobidan. Toshkent, 1975.
2. Feoktist Nikiforovich Vasilyev. Qashqar rubobi uchun gamma va arpedjio applikaturasi. Toshkent, 1978.
3. Omonullaeva D. Nazarov F. Burhonov D. Bolalar bog'chasida musiqa T.: O'qituvchi. 1990. 26-bet
4. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O'qituvchi. 1993. 30-bet
5. Abdurahmonova H.Sh. Bolalar bog'chasida musiqaviy o'yinlar va bayram ertaliklari. T. O'qituvchi. 1993. 29-bet
6. Hasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006. 63-bet 5. <https://fayllar.org/> 6. <https://uz.wikipedia.org/> <https://goaravetisyan.ru/>
7. O'qituvchi. 1993. 29-bet 4. Hasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm
8. ziyo. 2006. 63-bet 5. <https://fayllar.org/> 6. <https://uz.wikipedia.org/> 7. <https://goaravetisyan.ru/>

² Azamatugli, R. I., & Panjie, K. (2022). Traditional and Modern Methods of Teaching Apartment Performance. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 3(4), 56-60.